

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

دانشکده علوم سیاسی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M. A)

رشته علوم سیاسی

موضوع:

مقایسه تطبیقی جایگاه نظارتی مجلس در دوران دولتهای آقایان هاشمی و خاتمی واحمدی نژاد

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر علی اکبر امینی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر بیژن نیری

پژوهشگر:

فریدون حسنونند

سال تحصیلی:

تابستان ۹۰

بسمه تعالی

در تاریخ ۹۰/۴/۱۳

فریدون حسنونند دانشجوی کارشناسی ارشد علوم سیاسی از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره به
حروف و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

تعهذنامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانف فریدون حسنوند دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد به شماره دانشجویی ۸۶۵۳۰۳۰۰۰۰۴ در رشته علوم سیاسی که در تاریخ ۹۰/۴/۱۳ از پایان نامه خود تحت عنوان مقایسه تطبیقی جایگاه نظارتی مجلس در دوران دولتهای آقایان هاشمی و خاتمی واحمدی نژاد با کسب نمره و درجه دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم:

۱- این پایان نامه حاصل تحقیق رو پژوهش انجام شده توسط اینجانف بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

۲- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانف مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

سپاس نامه:

با سپاس از استاد گرانمایه ام

جناب آقای دکتر علی اکبر امینی

که به من شیوه آموختن آموخت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: کلیات
	-مقدمه
۱-۱-۱	بیان مساله تحقیق.....
۲	۲-۱-۲ اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن.....
۲	۳-۱-۳ ادبیات تحقیق.....
۳	۴-۱-۴ اهداف های تحقیق.....
۳	۵-۱-۵ سوال اصلی تحقیق.....
۴	۶-۱-۶ سوال فرعی تحقیق.....
۴	۷-۱-۷ فرضیه های تحقیق.....
۴	۸-۱-۸ تعریف واژه ها و اصطلاحات فنی و تخصصی.....
۴	۹-۱-۹ روش تحقیق.....
	فصل دوم: سیر تاریخی و تکاملی مجلس در نظام جمهوری اسلامی ایران
۶	-تشکیل مجلس در ایران و اهمیت آن.....
۷	-انقلاب مشروطه و پیامدهای آن.....
۷	-جریان روشنفکری.....
۸	-علما و روحانیون.....
۹	-تاسیس مجلس.....
۱۰	-قانون اساسی و متمم آن.....
۱۱	-مجلس در قانون اساسی مشروطه.....
۱۲	-مجلس در زمان پهلوی.....
۱۳	-مجلس در زمان رضاشاه.....

- ۱۴.....مجلس در زمان محمدرضا شاه.....
- ۱۶.....مجلس پس از انقلاب اسلامی.....
- ۱۷.....تشکیل مجلس شورای اسلامی.....
- ۱۸.....ترکیب نیروهای سیاسی در مجلس.....
- ۱۹.....بازنگری در قانون اساسی کشور.....
- ۲۰.....اصلاحات قانون اساسی.....
- ۲۱.....تثبیت تبعیت از ولایت فقیه.....
- ۲۱.....قوه مقننه.....
- ۲۴.....رابطه مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان.....
- ۲۵.....تشکیلات مجلس شورای اسلامی.....
- ۲۵.....هیئت رئیسه.....
- فصل سوم: تفکیک و یا تعادل قوا
- ۲۸.....نظریات کلاسیک تفکیک قوا.....
- ۲۸.....اهم نظرات عده ای از اندیشمندان درباره تفکیک قوا.....
- ۲۸.....ارسطو.....
- ۲۹.....مکتب حقوق فطری و بین المللی.....
- ۳۰.....ژان بَدن.....
- ۳۰.....جان لاک.....
-
- ۳۱.....منتسکیو.....
- ۳۲.....ایراد اساسی بر نظریه منتسکیو.....
- ۳۲.....تفکیک مطلق و تفکیک نسبی.....
- ۳۳.....رژیم ریاستی.....
- ۳۳.....رژیم پارلمانی.....

۳۶	-لوايح و طرح های عادی.....
۳۶	-لوايح و طرح های فوریت دار.....
۳۶	-طرح ها و لوايح خاص.....
۳۷	-شورای نگهبان.....
۳۷	- ضرورت وجود شورای نگهبان.....
۳۸	-مجلس شورای اسلامی و مرجع تشخیص صلاحیت داوطلبان.....
۴۰	-قوه مجریه.....
۴۱	-تعامل اولیه مجلس با دولت.....
۴۲	-وظایف و مسوولیت های رئیس جمهور.....
۴۴	-وظایف و اختیارات معاونان رئیس جمهور.....
۴۵	-وظایف و اختیارات هیئت وزیران.....
۴۵	-نصب و عزل وزرا.....
۴۶	-قوه قضائیه.....
۴۶	-ریاست قوه قضائیه.....
۴۷	-وظایف و اختیارات رئیس قوه قضائیه در امور مربوط به قوه قضائیه.....
۴۷	-وظایف و اختیارات رئیس قوه قضائیه در امور غیر قضایی.....
۴۸	-دیوان عالی کشور.....
۴۹	-دیوان عدالت اداری.....
۵۰	-سازمان بازرسی کل کشور.....
	فصل چهارم: چگونگی نظارت مجلس شورای اسلامی
۶۰	-حق نمایندگان در طرح استیضاح.....
۶۰	-عده نمایندگان لازم برای طرح استیضاح.....
۶۰	-مهلت برای پاسخگویی.....
۶۰	-موارد عدم حضور استیضاح شوندهگان.....

- ۶۱.....مهمترین نظارت های قوه مقننه
- ۶۱.....-نظارت کلان بر هیئت دولت
- ۶۲.....-نظارت بر اجرای قانون و مصوبات دولت
- ۶۲.....نظارت از طریق تحقیق و تفحص
- ۶۲.....نظارت بر بودجه از طریق دیوان محاسبات
- ۶۳.....نظارت بر موارد خاص
- ۶۴.....نظارت قوه مقننه بر قوه مجریه، شیوه های گوناگون است
- ۶۱.....-تذکر
- ۶۱.....-سوال
- ۶۹.....استیضاح
- ۷۳.....-مجلس اول
- ۷۳.....-مجلس دوم
- ۷۳.....-مجلس سوم
- ۷۴.....-مجلس چهارم
- ۷۴.....-مجلس پنجم
- ۷۵.....-مجلس ششم
- ۷۵.....-مجلس هفتم
- ۷۷.....-رای اعتماد نمایندگان مجلس شورای اسلامی به وزرا طی شش دوره
- ۹۳.....-دوره هفتم مجلس شورای اسلامی
- ۱۰۱.....-مجلس هشتم شورای اسلامی
- ۱۰۳.....-نتیجه گیری

مقدمه:

مجلس یا پارلمان در ساختار سیاسی کشورها، یکی از دست آوردهای مهم نظام های دموکراتیک می باشد. از دیرباز و از یونان باستان و به تعبیر هگل در تمدن شرقی، حکومت های مردمی و غیر استبدادی مورد توجه بوده و از آن به عنوان یکی از شیوه های حکومت یاد شده است که هرچند در طول تاریخ مخالفان و موافقان بسیاری داشته است، اما امروزه به عنوان شیوه ای رایج در دنیا شناخته شده و اغلب حکومت ها خود را حامی آن می دانند. اهمیت، جایگاه و نقش مجلس در کشورها یکسان نیست. در یک نظام پارلمانی حقیقی، مجلس به عنوان نهادی که بر افکار، اراده و آرای عمومی است، از جایگاه رفیعی برخوردار می باشد و نسبت به سایر قوا برتری داشته و در اداره کشور به طور حقیقی نقش تعیین کننده دارد. در ایران از زمان انقلاب مشروطه و با الگوبرداری از غرب، قوه مقننه در ساختار سیاسی کشور به وجود آمد. اما به دلایل متعدد، مجلس هرگز نتوانست جایگاه واقعی خود را که در قانون اساسی مشروطه بر آن تاکید شده بود، اما با پیروزی انقلاب اسلامی این امید در اذهان جامعه به وجود آمد که از آن پس مردم و نهادهای منتخب آنها در راس امور قرار گرفته و رای و نظرشان در امر حکومت و اداره جامعه موثر و ناقد خواهد بود. قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران طبق اصل ۵۷ قانون اساسی عبارتند از:

قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه که هر سه این قوا تحت نظر ولایت مطلق امر و امامت امت اعمال می گردند. قوای سه گانه از یکدیگر مستقل می باشند. روابط قوا در ایران از نوع تفکیک نسبی قوا یا به تعبیر دیگر همکاری قوا می باشد که منافاتی با استقلال قوا ندارد.

مجلس مهم ترین رکن تصمیم گیری در نظام اسلامی بوده که اعضای آن به طور مستقیم، با رای مخفی، توسط ملت انتخاب می شوند.

مجلس شورای اسلامی تنها مرکز و مرجع تصویب و تدوین قانون است و جز از طریق مجلس هیچ قانونی در ایران تصویب نخواهد شد.

به بیانی دیگر اگر قانون و قانونمندی را یکی از ارکان و اجزای اصلی توسعه به شمار آوریم، در آنصورت باید گفت که قوه مقننه و به ویژه مجلس هموار کنندگان راه دموکراسی به شمار می رود. چون وظیفه و با حق انحصار اعمال قانون بر عهده قوه مقننه است. از سوی دیگر و از زاویه ای

محکمتر می دانیم که نقد و نظارت بر عملکرد دستگاه های اجرایی هم موجب توسعه سیاسی است و هم تضمین کننده بقا دوام آنها است. این وظیفه خطیر بر اساس نص قانون اساسی به مجلس سپرده شده است. در این رساله، بخصوص بر بعد تکیه و تاکید می کنیم تا از رهگذر تبیین جایگاه مجلس و مکانیسم هایی که برای نظارت مجلس بر دو قوه دیگر بویژه به مجریه تعبیه شده است، شان مجلس شورای اسلامی را بهتر بشناسیم و شناخت کنیم.

۱ - ۱ - بیان مساله تحقیق:

مجلس شورای اسلامی بر اساس منطوق و منصوص قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از جایگاه ویژه ای برخوردار است این جایگاه زمانی به درستی درک و تبیین می گردد که ما در قالب تفکیک قوا و با توجه به فلسفه ای که این تفکیک در نظام قانونگذاری دارد، مورد ارزیابی قرار گیرد. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل پنجاه و هفتم سخن از تفکیک نسبی قوا می کند. منظور از نسبی بودن این است که هر یک از سه قوه در حوزه ها و بخشهایی می تواند به عنوان بازوی کمکی قوه دیگر و یا بدیل آن وارد عمل شود، به عنوان نمونه قوه مجریه در بعضی موارد می تواند به نوعی همانند قوه مقننه اعمال قانون کند. به همین سان قوه مقننه نیز در موارد وارد حریم قوه مجریه می گردد. ولی دخول قوه مقننه به حوزه مجریه بسی فراگیرتر و گسترده تر از ورود دو قوه دیگر به حوزه این قوه است. بویژه اصل هفتاد و ششم قانون اساسی ایران که در آن حق تحقیق و تفحص سخن به میان می آید.

۱ - ۲ - اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن:

یکی از معیارها و موازین توسعه و یا توسعه نیافتگی یک کشور، نظام قانونی و غیر از پابندی دولت مردان به قانون و یا به تعبیر دیگر قانونگرایی است. از این روی چه از زوایای توسعه ای به مساله بنگریم و چه از زاویه ای امنیتی و سیاسی و قضایی شناخت نظام قانونی و جایگاه قوه قانونگذاری اهمیت ویژه ای می یابد. از آنجا که بر اساس اصل پنجاه و هشتم قانون اساسی، حق و یا وظیفه انحصاری اعمال قانون، مقننه است و نیز بر اساس اصل هفتاد و سوم تفسیر قوانین قادی نیز بر عهده مجلس است پس از این دیدگاه شناخت مجلس شورای اسلامی یکی از ضروری ترین مسائل است اما مهمتر از آن این است که مجلس شورای اسلامی هم با مکانیسم قانونی و هم سیاسی و هم

اقتصادی بر عملکرد قوه مجریه نظارت می کند. از این رو شناخت ابعاد این حق نظارتی از یک سو تنظیم کننده رابطه مجلس با مجریه است و از سوی دیگر به محض مدرک دولت مردان از جایگاه وضع مقننه کمک می کند و سبب می شود همگان برخوردی نظام مند با سه قوه داشته باشند.

۱-۳- ادبیات تحقیق

از مشکلات این پژوهش کمبود منابع و کتاب هایی است که به طور مستقل و مشخص این، موضوع را بررسی کرده باشند. مهمترین منابعی که در این زمینه کار شده است و می توان از آنها استفاده کرد، کتابها و مقالاتی است که در زمینه حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران نوشته شده اند. از جمله این کتابها:

قانون اساسی در جمهوری اسلامی ایران ، بایسته های حقوق اساسی ج.ا. ایران، ابوالفضل قاضی حقوق اساسی ج.ا. ایران ابوالفضل قاضی، تفسیر قانون اساسی مشروطه، مصطفی رحیمی، قانون اساسی تطبیقی، جعفر بوشهری، حقوق و سیاست، بولتن های حقوقی مجلس

۱-۴- هدفهای تحقیق:

۱. شناخت جایگاه مجلس شورای اسلامی در نظام حقوقی ایران
۲. شناخت مکانیسم های سه گانه نظارتی مجلس به مجریه یعنی مکانیسم های قانونی، سیاسی و اقتصادی که به ترتیب از طریق اعمال قانون، سوال و استیضاح و نیز دیوان محاسبات اعمال می گردد.
۱-۵- سوال اصلی تحقیق:

مقایسه جایگاه نظارتی مجلس در دوران سه دولت هاشمی، خاتمی، احمدی نژاد چگونه بوده است؟

۱-۶- سوال فرعی تحقیق:

۱-۷- فرضیه های تحقیق:

مجلس شورای اسلامی از طریق مکانیسم های نظارتی سه گانه (اعمال، ینون استیضاح و سوال و نیز حسابرسی) بر عملکرد قوای دیگر به ویژه قوه مجریه نظارت متعالی دارد و مصداق این نظارت در دولت های آقایان، هاشمی رفسنجانی، خاتمی و احمدی نژاد مورد بحث قرار می گیرد.

۱ - ۸ - تعریف واژه ها و اصطلاحات فنی و تخصصی:

سوال: پرسش نمایندگان از وزیر، یکی از شیوه های مهم اطلاعات گیری از چند و چون مسائل اجرایی و مآلا کنترل قوه مجریه در رژیم پارلمانی است. حق پرسش کردن از وزرا و نخست وزیر، قاعدتاً در چهار دیوار رژیم های پارلمانی و متعاقب برقراری مسئولیت سیاسی وزیران در برابر پارلمان به وجود آمده است.

استیضاح: برنده ترین سلاحی است که پارلمان می تواند به وسیله آن، ضمن اطلاعات گیری از عملکرد قوه مجریه، نخست وزیر و وزیران مسئول را وادار سازد که خط مشی و شیوه کارکرد خود را با خواست اکثریت پارلمان سازگار نماید. (قاضی، ۱۳۸۳: ۴۶۰)

دیوان محاسبات کشور: به منظور نظارت و کنترل وزارتخانه ها، شرکت ها و موسساتی که از بودجه عمومی کل کشور استفاده می کند، دیوانی به نام دیوان محاسبات، زیر نظر مجلس شورای اسلامی تشکیل می گردد که به موجب قانون مربوط به دیوان محاسبات مصوب به سال ۱۳۶۱ تشکیلات آن عبارت است از: ۱. رئیس دیوان محاسبات ۲. دادستان دیوان محاسبات ۳. هیئت های مستشاری دیوان محاسبات. (شعبانی، ۱۳۸۴: ۲۴۸)

۱ - ۹ - روش تحقیق:

الف) به صورت تحلیلی و توصیفی و مطالعات مباحث نظری می باشد و شیوه گردآوری بیشتر به صورت کتابخانه ای.

ب) گردآوری داده ها

فصل دوم:

سیر تاریخی و تکاملی

مجلس در نظام جمهوری

اسلامی ایران

تشکیل مجلس در ایران و اهمیت آن پیش و پس از انقلاب اسلامی:
به منظور فراهم آوردن بستری تاریخی و شناختی اجمالی، نگاهی گذرا به انقلاب مشروطه، دست
آوردهای آن و نیز به وضعیت مجلس در دوره های قبل خواهیم داشت.

دوره قاجاریه و سالهای شکل گیری نهضت مشروطه و در پی آن برپایی نظام مشروطه ی پارلمانی،
نقطه ی عطفی در تاریخ معاصر ایران می باشد و می بایست از آن به عنوان دوره ی آغاز توسعه و
گسترش اندیشه ها و ساختارهای سیاسی، اجتماعی الگو گرفته از مغرب زمین یاد کرد. گستره ی
تحولات و تفکرات جدیدی که از این زمان پا به جامعه ی ایران می گذارد، به حدی است که تعیین
مسائل و مشکلات مختلف فکری و ساختاری امروز کشور، بدون توجه به افکار و مباحث آن دوره،
میسر نمی گردد. ایران در زمان قاجاریه دارای ویژگیهای اساسی جوامع سنتی و شبه فئودالی بود و این
وضعیت در همه ی شئون زندگی از جمله شناخت سیاسی و حکومتی آن تاثیر عمیق داشت. نظام
دیوان سالاری سنتی به نوعی روابط حاکمان و مردم را مشخص می کرد. پادشاهان که خود را ظل الله
می پنداشتند، از قدرتی نامحدود و فرمانروایی مطلق برخوردار بودند. حکومت آنان موروثی بود و
مردم هیچ نقشی در تعیین آنها نداشتند. به گفته ی جان فوران:

به طور اصولی شاه مانند گذشته از قدرتی پر دامنه و مطلق العنان برخوردار بود. اعلان جنگ و عقد
صلح، بستن پیمان، واگذاری تیول، اعطای مناسب، تعیین و وصول مالیات، با این اختیارات، شکل
حکومتی ایران استبدادی و آمرانه بود و این استبداد و آمریت تا پایین ترین سطوح دولت امتداد و
بازتاب می یافت. (فوران، ۱۳۸۰: ۲۱۴)

شاهان قاجار در عین خودکامگی و رفتار مستبدانه با مردم، وابستگی زیادی با قدرت های روسیه و
انگلیس داشتند. از نظر اقتصادی نیز در دوره ی قاجاریه ایران از تحولات و توسعه سهم چندانی
نداشت و در مقایسه با دنیای سرمایه داری، کشوری عقب مانده محسوب می گردید. در حالیکه
بسیاری از نقاط جهان بویژه اروپا خیزهای بلندی برای توسعه و پیشرفت برداشته بودند. مردم ایران
بی خیر از این تحولات و پایبند به سنتها و روشهای گذشته، روزگار می گذراندند. درصد باسوادان
بسیار پایین و منحصر به طبقه ی حاکم و روحانیون بود. نظام اجتماعی، مبتنی بر طبقات بود و طبقات
پایین جامعه که اکثریت بودند، در تهیدستی و فقر و عقب ماندگی بسر می بردند، در چنین فضای

نابسامانی، زمینه های فکری تغییر و تحول در بین نخبگان جامعه و عده ای از کارگزاران حکومت، بوجود آمد، در نتیجه گسترش این فکر و با حضور مردم و روحانیون انقلاب مشروطه به وقوع پیوست. (صابر همیشگی، ۱۳۷۴)

انقلاب مشروطه و پیامدهای آن:

در تاریخ معاصر ایران تحولات متعددی روی داده که یکی از برجسته ترین و تاثیر گذارترین آنها، انقلاب مشروطیت در سال ۱۲۸۵ شمسی می باشد. این حرکت در واقع مقدمه ورود ایرانیان به دنیای جدید است و طی آن فصل نوینی در مناسبات اجتماعی و سیاسی ملت ایران گشوده شد. مشروطیت را باید نخستین حرکت سازمان یافته نخبگان جامعه ی ایران تلقی کرد که هدف اصلی آن تغییر مناسبات قدرت سیاسی و مشارکت مردم در اداره کشور بر مبنای قانون خواهی بود. از آغاز قرن نوزدهم مردم ایران همانند بسیاری از کشورهای جهان سوم، شاهد ورود اندیشه های اصلاح طلبی، نوظهور و خواهی و دموکراسی بود. نفوذ و گسترش این تفکرات و استقرار نظام مشروطه، قبل از هر چیز به واسطه ی فرنگ رفته هایی بود که به دلایل مختلفی چون تحصیل، تجارت، ماموریت، سیاحت، مدنیت و دموکراسی غربی را مشاهده کرده بودند. (آدمیت، ۱۳۴۰)

در پیدایش و تداوم انقلاب مشروطه، طبقات و گروه های مختلفی از روشنفکران، بازرگانان، برخی رجال وابسته به دربار قاجار، روحانیون و توده های مردم سهم بودند. اما در جریان ورود و گسترش اندیشه مشروطیت و آزادیخواهی به ایران، دو جریان فکری متفاوت در بین نخبگان جامعه وجود داشت. (آجودانی، ۱۳۸۳)

جریان روشنفکری:

عناصر اصلی این جریان خواهان تجدد و نوگرایی با تقلید از غرب بودند. (آبراهامیان، ۱۲۸۹) این گروه از مشروطه خواهان و مجذوب زندگی و تفکر اروپایی شده و در آثار خود به اوضاع ایران و کاستهای آن را با معیارهای غربی می سنجیدند اما به دلیل عدم شناخت عمیق و درک درست از عوامل و زمینه های پیشرفت اروپا، با معضلات و مسایل جامعه ایران برخوردی منطقی نداشته و تعدادی از آنها تقلید همه جانبه از غرب را یگانه راه حل مشکلات کشور می دانستند. (امینی، ۱۳۸۲، ۱۰۰ به بعد)

علما و روحانیون:

که شناخت کاملی از مشروطیت و نظامهای دموکراتیک غربی نداشتند و به دنبال اجرای اصول و احکام اسلامی در جامعه بودند. در موضع گیری علما و روحانیون در مواجهه با اندیشه ی آزادی و مشروطه خواهی، طیف متنوعی از حامیان مشروطیت تا مخالفان آن وجود دارد. با اوج گیری اندیشه و جریان مشروطه خواهی، بسیاری از علمای برجسته و روحانیون بویژه آیت الله سید محمد طباطبائی و آیت الله سید عبدالله بهبهانی که از جانب مشروطه خواهان به لقب سیدین سندین و مجتبین آیتین نامیده شدند، در حمایت از مشروطه عزم جزم کردند. این گروه که از حمایت روحانیون برجسته از جمله آخوند خراسانی و میرزای نائینی و مازندرانی نیز برخوردار شدند، (حائری) به تلاش و مبارزه برای استقرار مشروطیت پرداخته و نقش اصلی را در بسیج توده های مردم و پیروزی انقلاب مشروطه بر عهده گرفتند. در نتیجه ی کوششهای مردانه و بخردانه ی یک سال و نیم دو سید (طباطبائی و بهبهانی) و همدستان ایشان به مشروطه در ایران پیدا شد ولی یک تکان دیگری می خواست که آنرا روان گرداند و پیش برد و این تکان را تبریز به گردن گرفت. (کسروی، ۱۳۷۸: ۱۷۴)

اما موافقت بخشی از علمای شیعه در ایران و عراق با مشروطه خواهی با نگرش جریان روشنفکری و متجددین و تفاوتی بنیادین دارد. مهمترین وجه اختلاف را می بایست در انگیزه و هدف دو گروه مذکور از مشروطه گرایی جستجو کرد. در حالیکه مبارزه روحانیون و مشروطه گرایی آنها برای تحقق نظامی مبتنی بر قوانین و شریعت اسلامی بوده است، هدف اصلی روشنفکران تحقق نظامی مبتنی بر اصول لیبرال دموکراسی و پارلمانتاریسم غربی بود، بدیهی است این دو رویکرد، در بسیاری وجوه مانند آزادی، حقوق و قانون، ساختار و مشروعیت حکومت، ویژگیهای حاکمان، نظام ارزشها با یکدیگر متعارض بوده و استقرار یکی، مستلزم حذف دیگری است. هرچند در آن مقطع به دلیل هدف مشترک یعنی برچیدن بساط ظلم و استبداد قاجار، به یکدیگر نزدیک شدند. (آجودانی، ۱۳۸۳)

اما پس از انقلاب مشروطه، دیری نگذشت که اختلافات دو گروه آشکار، و ، صف آنها جدا گردید. این مساله از آن زمان تا به حال در کشور ما وجود داشته و به نظر می رسد با پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار حکومت دینی، تشدید گردیده است.

امروزه بیش از یک قرن از پیروزی انقلاب مشروطه می گذرد. مهمترین دست آوردهای آن، تاسیس نهاد مجلس شورای ملی، تدوین قانون اساسی، تفکیک قوای سه گانه، تاسیس دستگاه قضایی مستقل،

محدود شدن قدرت حاکمان و آگاهی مردم از جایگاه و حقوق خود در فعالیت های سیاسی و اجتماعی می باشد. هرچند در سالهای طولانی پس از مشروطیت و به دلایل متعدد، مجلس و قانونگرایی هرگز جایگاه و منزلت حقیقی و موثر خود را در ارکان قدرت، تعاملات سیاسی و حل و فصل مشکلات جامعه ایران نیافت.

تاسیس مجلس:

بزرگترین دستاوردهای سیاسی انقلاب مشروطیت، تاسیس نهاد مجلس و تدوین قانون اساسی می باشد، پس از صدور فرمان مشروطه، یک هیات موقت برای تدوین قانون انتخابات و سازماندهی مجلس تعیین گردید. در این هیات بیش از دو هزار نفر از علما، روشنفکران و رهبران مشروطه، تعدادی از وزیران و درباریان و عده ای از مردم حضور داشتند. این هیات اولین قانون انتخابات را که به نظامنامه ی انتخابات معروف است تدوین نمود. پس از آن اولین دوره مجلس شورای ملی، پس از انتخاب نمایندگان تهران در ۱۸ شعبان ۱۳۲۴ قمری در مدرسه ی نظام برپا گردید و از جلسه سوم به کاخ بهارستان تغییر مکان داد. اولین مجلس دوره ی مشروطه، نقش سیاسی مهم و ویژه ای بر عهده داشت. (مرورید، ۱۳۷۷) مهمترین اقدام این مجلس، تدوین قانون اساسی و متمم آن می باشد. با این کار برای اولین بار ایران دارای قانون اساسی شد، به موجب قانون اساسی مشروطه و متمم آن، قوه ی مقننه از دو مجلس تشکیل می گردید. یکی مجلس شورای ملی که نماینده مردم بود و دیگری مجلس سنا که شصت عضو داشت و نیمی از اعضای آن توسط شاه و نیم دیگر توسط مردم انتخاب می شدند. در این میان مجلس شورای ملی از جایگاه بالاتری برخوردار بود و وظایف و اختیارات گسترده ای به آن محول گردید. به این ترتیب مجلس اهمیت و جایگاه رفیعی در ساختار حکومتی کشور کسب نمود اما این جایگاه با اهمیت و موثر که اختیارات شاه و دربار را محدود می کرد، از همان ابتدا با مخالفت دستگاه استبدادی حکومت، عوامل خارجی و بخش های سنتی جامعه روبرو شد. به همین دلیل مجلس اول در روند نوسازی و تثبیت مشروطیت دچار مسایل و مشکلات فراوانی گشت که برجسته ترین آنها، کشمکش مجلس و دولت در تدوین قانون اساسی و پس از آن اختلاف مشروطه

خواهان بر سر تدوین متمم قانون اساسی می باشد که در نهایت به تفرقه و جدایی نیروها و رهبران مشروطه خواه انجامید. در این دوره ی مجلس بود که سرانجام طرفداران استبداد، مجلس و نظام مشروطه را تحمل نکرده و محمد علی شاه در تیر ۱۲۸۷ شمسی با کمک نیروهای قزاق به فرماندهی لیاخوف روسی، مجلس را به توپ بست و بساط مشروطیت را برچید. در دوره ی اول مشروطیت و تا قبل از انتقال قدرت به خاندان پهلوی، پنج دوره ی مجلس با فراز و نشیب های فراوان تشکیل گردید. تقریباً نیمی از این مدت بیست ساله، مجلس در تعطیل به سر برد. در اواسط دوره ی پنجم، سردار سپه، به کمک هوادارانش در مجلس اقدام به تشکیل مجلس موسسان نموده و با تصویب این مجلس، قاجاریه از قدرت خلع شد و رضاخان به پادشاهی رسید. (اتحادیه، ۱۳۶۱: ۲۴)

قانون اساسی و متمم آن:

قانون اساسی مشروطه دارای دو قسمت متمایز است. یکی قانون اساسی اولیه که از پنجاه و یک ماده تشکیل می گردید و دیگری متمم قانون اساسی که گسترده تر بوده و حقوق بیشتری از ملت را تضمین می نمود. پس از افتتاح مجلس، هیاتی اولین قانون اساسی را تدوین و در ۱۴ ذی‌عقده ۱۳۲۴ قمری اعلام نمود. این قانون مشتمل بر پنج فصل و پنجاه و یک اصل بود. اما در آن مباحث حقوقی و آزادیهای عمومی چندان مورد توجه قرار نگرفته بود. از این روی، مجدداً هیاتی توسط مجلس مامور تدوین متمم قانون اساسی گردید. در نهایت این متمم در ده فصل و یکصد و هفت اصل تهیه و به تصویب مجلس رسید. پس در ۲۹ شعبان ۱۳۲۷ قمری به تأیید و امضا محمد علی شاه رسید. (رحیمی، ۱۳۵۷)

اما قانون اساسی و متمم آن که با الهام از قوانین اساسی فرانسه و بلژیک تدوین و تنظیم شده بود، نارسائیه و کمبودهایی داشت که علت اصلی آن عدم توجه تدوین کنندگان آن قانون به شرایط و ویژگیهای جامعه ی ایران و الگوبرداری از غرب بود. ملتی که قرن‌ها حکومت استبدادی و خودکامگی را تجربه کرده و از آزادیهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تصویر درستی نداشت، قادر به استفاده مطلق از فضای آزاد و نظام پارلمانی نبود. بنابراین بسیاری از نخبگان به نمایندگان مجلس و مردم پس از پیروزی انقلاب مشروطه، به جای تلاش در جهت استقرار و تثبیت این دست آورد مهم، آنرا

فرصتی برای شهرت و به کرسی نشاندن افکار خود، جبران گذشته و رسیدن به جاه و مقام تلقی کردند. (اتحادیه، ۱۳۶۱: ۲۶)

نکته ای که در آثار مربوط به جنبش مشروطه کمتر مورد بحث قرار گرفته نارسایی مواد قانون اساسی و متمم آن در برخورد با اوضاع و شرایط مذهبی و اجتماعی و ذهنیت مردم بود که از آغاز، مشکلات متعددی در مجلس به بار آورد. قانون اساسی ایران بر اساس قوانین اساسی فرانسه که در سال ۱۸۰۳ میلادی تدوین شده و بلژیک نوشته شد. قانون اساسی فرانسه که سالها متأثر از تحول تدریجی حکومت سلطنتی محدود، به یک حکومت مشروطه واقعی بود، در مراحل مختلف دستخوش تغییراتی متناسب با زمان و اندیشه های سیاسی نو، ده بود. در حالیکه در ایران نویسندگان قانون اساسی فقط به ظواهر این قوانین توجه داشتند و احتمالاً از چگونگی اجرای آنها و از اینکه بسیاری از مواردشان با شرایط دینی، اجتماعی و سیاسی ایران هماهنگی نداشتند، بی خبر بودند. (همان، ۲۷)

با بررسی قانون اساسی مشروطه متوجه می شویم، در صورتیکه زمامداران ایران به ویژه شاه و درباریان به آن پایبند بوده و آن را اجرا می کردند، بسیاری از مشکلات کشور و موانع اعمال حقوق مردم برطرف می گردید. اما در ایران این قانون نبود که تعیین کننده ی رفتار و حدود اختیارات حاکمان باشد. بلکه همواره اراده ی پادشاه و اطرافیانش تعیین کننده قانون، سیاست ها و تصمیمات بوده و نظام پارلمانی تحت الشعاع آن قرار گرفت.

مجلس در قانون اساسی مشروطه:

از آنجا که در حکومت مشروطه، اساس قدرت و مشروعیت آن از ملت و اراده ی عمومی ناشی می شود و این اراده ملی بیش از هر جا در مجلس تجلی می یابد، مجلس شورای ملی نماد واقعی انقلاب مشروطه تلقی می گردید. لذا در قانون اساسی تدابیری اندیشیده شد تا از بروز دیکتاتوری و قدرت طلبی ها و فزون خواهی شخص شاه و وابستگان او جلوگیری نموده و مجلس را در جایگاهی قرار دهد که بر قوه مجریه و بر همه ی مسایل و امور جابری کشور به نحو موثری نظارت داشته باشد. به موجب قانون اساسی، قوه مقننه ی ایران از دو مجلس تشکیل می گردید: اول مجلس شورای ملی که طبق اصل دوم «نماینده قاطبه ی مردم ایران است» و دوم مجلس سنا که طبق اصل چهل و پنجم دارای شصت عضو بوده خبیر و بصیر، توسط شاه و مردم انتخاب می شدند همانطور که گفته شد، مجلس